

Filep Tamás Gusztáv

SZENCZEI LÁSZLÓ A SZÉKELY
POKOLBAN ÉS MENNYBEN¹

A ki tudja, hogy Szenczei László a 20. századi erdélyi magyar irodalom második, már Romániában szocializálódott nemzedékének egyik legműveltebb, Proust, Gide, Bergson művein felnőtt,² öt idegen nyelven beszélő-olvasó, négy nyelvből fordító,³ az újabb nyugati filozófiában jártas tagja volt, ráadásul Gyulafehérvárt született, és sohasem lakott a Székelyföldön, nyilván nem nagyon érti, miért választott ottani témát első, könyvalakban (pontosabban, éppen 48 oldal lévén: füzetként) megjelent munkájához; hogyan indulhatott a székely írók közegeből – már ahogy azt egy-egy róla született írás sugallhatja.

Amikor a romániai irodalmi élet több évtizedes feledés után újra felfigyelt rá, s a Kriterion Kiadó megjelentette két, először 1945 előtt kiadott regényét, a *Korom és koronát*⁴ és a – ez az egész történetet

-
- 1 Az írás a Székely önképzés a 19–20. században NKFI 1288-48. sz. program keretében készült. A citátumokat és az idézett írások címét a mai helyesírási szabályok szerint átírva közlöm, kivéve ott, ahol nyomós okom volt arra, hogy kitartsak a betűhív közlés mellett.
 - 2 Több más nyugat-európai író és gondolkodó mellett cikket is írt mindhármukról: Szenczei László: André Gide immoralizmusa. *Erdélyi Helikon*, 1935. 5. sz. 355–358. p. (az immoralizmus itt természetesen nem negatívumként vétetik; az író prózájában való szerepét értelmezi Szenczei); uő: Visszatérés Oroszországból. Egy nagy író világnézeti vívódásai. *Páosztortűz*, 1937. 1. sz. 6–7. p.; uő: Marcel Proust: Az eltűnt idő nyomában (Swann). Fordította: Gyergyai Albert. Grill Károly kiadása, Budapest, 1937. *Korunk*, 7–8. sz. 690–693. p. – a kritika tehát a regényfolyam első kötetének magyar kiadásáról szól, de nyilvánvalóvá válik belőle, hogy írója eredetiben olvasta a többi is; uő: Henry Bergson. *Páosztortűz*, 1941. 2. sz. 83–86. p. Ez utóbbi cikkben Bergson jelentőségének hangsúlyozása mellett ezt is kénytelen leírni: „A mester legpróbásabb elméletei sem állják ki az új kriticismus módszeres ostromát.” 85. p. (Szenczei Bergson-képéhez lásd még: *Az affaire. Keleti Újság*, 1939. október 23. 12. p.)
 - 3 „Ahogy a franciák mondják: fél tucat nyelven dadogok, de egyikén rosszabban, mint a másikon” – nyilatkozta újságírói kérdésre öregkorában az akkor éppen Bukarestben (s valószínűleg Erdélyben is) járó író: angolul, oroszul, románul, franciául, németül és bolgárol. Az utóbbi négy nyelvből fordított. Marosi Ildikó: A kölcsönös megismerés munkása. Beszélgetés Szenczei Lászlóval. *A Hét*, 1975. 38. sz. 12. p.
 - 4 Szenczei László: *Korom és korona*. Az előszót írta: Szemlér Ferenc. Bukarest, 1973, Kriterion Könyvkiadó (Romániai magyar írók). Két év múlva románul is kiadták, George Sbârcea fordításában. Eredetileg megjelent 1939-ben Kolozsvárt, az Erdélyi Enciklopédia kiadásában, két kötetben.

kissé ironikus fénybe vonja – szintén székely vonatkozású: Apáczai Csere Jánosról szóló életrajzi regényét, *A halál tanítványát*,⁵ némi érdeklődés irányult az írott és íratlan források szerint meglehetősen elmagányosodott, drámáit Budapesten (ekkoriban szokatlan, szinte kivételes módon magánkiadásban) megjelentető, egyébként a *Nagyvilág* című, neves világirodalmi folyóirat szerkesztőjeként dolgozó s e területen tisztelet övezte íróra.⁶ Apáczai-regényét egyik elismert irodalomtörténészünk méltatta akkor az egyik budapesti napilapban; ebben a recenzióban olvasható az alábbi passzus: „Szenczei László első regénye, a *Székely apokalipszis* (1936)⁷ az úgynevezett »székely misztikának«, Nyirő Józsefnek és Tamási Áron *Szűzmáriás királyfi* című regényének a hatásáról árulkodik.”⁸ Sőt, a füzetkéről már megjelenése idején is született olyan ismertető, amelyből hasonló értelmezésre következtethetünk; Vita Zsigmond, a kitűnő, s egyébként szintén francia műveltségű kritikus, tudatosan-szándékosan vagy sem, ekképpen „dezinformálja” a lehetséges érdeklődő olvasót – avagy menti meg az írórt a „destrukció” megjósolható vádjától: „Első percben a Szabó Dezső és Tamási Áron mesélő hangja mögött az ember nem veszi észre a szerzőt. A csodálatos tehetségű székely gyerek életével indul meg a történet,

5 Szenczei László: *A halál tanítványa*. Bukarest, 1981, Kriterion Könyvkiadó (Romániai magyar írók). Az eredeti kiadás címváltozata: *A halál és tanítványa*. Budapest, 1943, Új Idők Irodalmi Intézet Rt. (Singer és Wolfner). (Az OSZK katalóguscédulája szerint az *Erdélyi írások* című sorozatban jelent meg. A tulajdonomban lévő példányon nincs föltüntetve sorozatcím, védőborítója hiányzik. Az Új Időknél volt rá példa, hogy ugyanannak a műnek ugyanazon kiadása különböző példányain más-más sorozatcím szerepelt.)

6 Apáczai-regényének említett, új kiadása már posztumusz jelent meg, a kiadói megjegyzés szerint az eredeti szöveget a szerző javította, de a jegyzeteket már nem ő készítette.

7 A kiadványon a megjelenés éve nincsen föltüntetve; az irodalomtörténet 1935-ös kiadásúként tartja számon, joggal, hiszen abban az évben már recenzeálták is, az *Ellenzék* című lap pedig már augusztusban hirdette. 1936 elején ugyanott értő recenzió jelent meg róla: Kováts József: Székely Apokalipszis. Szenczei László regénye. *Ellenzék*, 1936. január 26. 11. p. Szenczei ezt nyilatkozta munkájáról: „300 példányt nyomtak belőle Kolozsváron, a saját kiadásomban. Beálltam nyolc hónapra csaposnak, s ezzel a keresetemmél adtam ki ezt a kisregényemet 1935-ben.” Marosi Ildikó: *A kölcsönös megismerés munkása. Beszélgetés Szenczei Lászlóval*. I. m.

8 Taxner-Tóth Ernő: A halál tanítványa. Szenczei László regénye. *Magyar Nemzet*, 1982. április 25. 8. p. (Ez azért különösen meglepő, mert Taxner-Tóth Tamási egyik monográfiája.)

aki a városi kultúrától meg nem rontva, egyszerre jut fel a művészet csúcspontjaira.”⁹

Először tisztázzuk a regény elsőségének kérdését; az eredmény közelebb visz Szcenczei prózapoétikai elgondolásaihoz: 1933-ban debütált az *Erdélyi Helikonban*, s az első két évben ott megjelent epikus szövegei – kisregény terjedelműek is vannak köztük – városban, értelmiségi-hivatalnoki, úgymond polgári körökben végzett lélekbúvárlat eredményei, népi témát, motívumot, rusztikus nyelvezetet hiába keresünk bennük.¹⁰ Már ezek az írások megalapozhatták az egy-két évvel később megszilárdult irodalmi közvélekedést, mely szerint Szcenczei eszménye a transzilvanista és romantikus próza helyett a tárgyiaság és a lélekelemzés. Ha a *Székely apokalypsis* témája nem is, nyelvezete és szemléletmódja mindenképpen társtalan az életműben, nem új formai, stílusbeli, szerkezeti megfontolások bizonyítéka; mindenképpen kitérő. A kisregény megjelenése idején, ahogy az előző jegyzetből is következtetni lehet rá, az írónak már volt és folyóiratokban meg is jelent egy kötetnyi – más típusú, stílusú – elbeszélése. Ráadásul az sem bizonyítható, mint látni fogjuk, még csak nem is valószínű, hogy a *Székely apokalypsis* az első önálló kiadásra szánt kisregénye lett volna. Gyanítható, hogy az *első* nagyobb terjedelmű műve az volt, amelynek végleges változata *utolsóként* jelent meg a regényei közül. Így aztán a két világháború erdélyi magyar prózatörténetében van egy üres hely, az erről szóló folyamatrajzokban máig maradt egy betöltetlen lyuk, Szcenczeinek erről a könyvéről¹¹ ugyanis alig esett szó Magyarországon is, Erdélyben is; tudomásom szerint egyetlen recenzió jelent meg róla a romániai magyar sajtóban (mindjárt idézek is belőle).

9 Vita Zsigmond: Székely apokalypsis. Szcenczei László könyve. *Pásztortűz*, 1935. 22. sz. 512. p.

10 Első, s mindjárt terjedelmes elbeszélése (a Marosi-interjúban így jellemzi: „mondhatnám parapszichológiai munka”): Szcenczei László: Kettőskereszt. *Erdélyi Helikon*, 1933. 7. sz. 497–516. p. A továbbiak a *Székely apokalypsis* megjelenési évének végével bezárólag: Egyetek almát! *Uo.*, 1934. 1. sz. 33–43. p.; Nyugtalanság. *Uo.*, 1934. 7. sz. 503–522. p.; A korhely és a félkegyelmű. *Uo.*, 1935. 8. sz. 583–588. p. Az utóbbi már falusi környezetben játszódik ugyan, de ez az azóta is sokszor emlegetett *Korom és korona* egyik fejezetének első változata. (S a regény színhelye nem a Székelyföld, hanem egy román többségű vegyes község Beszterce-Naszód megyében, illetve a havas, hivatkozott részéé pedig egy, az entrópia előrehaladott állapotában lévő kúria.)

11 Szcenczei László: *A boldog változat*. Budapest, 1967, Magvető.

Egy korábbi tanulmányomban,¹² bízom benne, sikerült tisztáznom, hogy a *Romániai magyar irodalmi lexikon* Szenczei szócikkében Jancsó Elemér nyomán emlegetett¹³ két első nagyobb, az ott olvashatók szerint kéziratban maradt Szenczei-mű, a *Vakáció* és a *Löwen őrmester* közül az utóbbiból – melynek tárgya a katonaélet, a narrátor önkéntesi éve – novellává kerekített részletek jelentek meg a *Pásztortűz*ben és az Erdélyi Szépmíves Céh 1941-ben kiadott *Erdélyi elbeszélők* című antológiájában.¹⁴ Az előbbi pedig – a korábbi, a *Pásztortűz*ben, illetve az *Erdélyi Helikon*ban közölt részletek¹⁵ ismeretében – tematikusan, illetve szövegszinten is azonosítható azzal az 1967-ben – az évtizedekkel később játszódó kerettörténetből következtethetően nyilvánvalóan kiegészítve is, nemcsak átdolgozva, véglegesítve – kiadott kisregénnyel, amelyről Deák Tamás egy elegánsan, kissé elfojtottan lelkes, de szellemes írásában lényegében kimondta, hogy ez az a téma, szemlélet, nyelv, amely pótolja a két világháború közötti erdélyi magyar polgári világ ábrázolásában tátongó űrt.¹⁶ De azért máig nem került a kánon

-
- 12 Filep Tamás Gusztáv: Korona, korom. Szempontok Szenczei László életművének értelmezéséhez. In *Varietas Europica Centralis. Tanulmányok a 70 éves Kiss Gy. Csaba tiszteletére*. Szerkesztők: ifj. Bertényi Iván, Géra Eleonóra, Mészáros Andor. Budapest, 2015, ELTE Eötvös Kiadó, 139–149. p.
- 13 Mint látni fogjuk, 1939-ben Bányai László is utalt rájuk, s az elsőnek ő is megadta a címét: *Vakáció*.
- 14 Szenczei László: Málélkalács és főtt tojás. *Pásztortűz*, 1937. 21. sz. 409–410. p.; uő: A század őrangyala. *Pásztortűz*, 1938. 3. sz. 165–167. p.; uő: A két naptár. *Erdélyi Helikon*, 1938. 5. sz. 343–350. p. Az elsőként említettet lásd még: *Erdélyi elbeszélők*. Kolozsvár [1941], Erdélyi Szépmíves Céh, 218–223. p.
- 15 Szenczei László: A Szomolnok család. Részlet egy regényből. *Erdélyi Helikon*, 1937. 2. sz. 111–118. p., uő: A gyerekek. Regényrészlet. *Pásztortűz* 1937. 9. sz. 194–195. p. A *boldog változat* 1967-es kiadásának egyik igen fontos részlete viszont első változatban a főtebb utalt *Nyugalanság*ban szerepel, onnan emeltetett át a Szomolnok család történetébe.
- 16 Deák Tamás: Írói távlat és közelség. *Korunk*, 1968. 4. sz. 601–602. p. Két lényeges megfigyelése: az egyik a második világháború utáni erdélyi magyar regényekről, a másik *A boldog változatról*, illetve írójáról: 1. „A fetisizálódás megszűnt a társadalomban, de megszületett az irodalomban: paraszt- és munkáshőseink fölött a polgár megannyi Disznófejű Nagyúr, a gyűlölet bálványja, akit a paraszt- vagy proletáriró éppúgy nem ismer közelről, mint az igazhitű mozlim a gyaúr kutyát.” (601. p.); 2. „Ő rajzolta meg – végre-végre! – a vidéki orvos apa alakjában, miért és miképpen bizonyult rossz nevelőnek a pozitívizmus: a nyárspolgárba lötytvent tudományos derűlátás. S ebben a két világháború közötti polgári erdélyi világban, az emancipált felszín alatt is alakító befolyással működő egyházi nevelés: a katolikus meg a protestáns oly különféleképpen ható lelki következményei is Szenczei László regényében mutatkoznak meg való közelségből és elfogulatlanul.” (602. p.)

közelébe sem. Nem része sem a magyar, sem azon belül az erdélyi irodalomnak.¹⁷

Ahhoz, hogy *A boldog változat*, illetve akkori címén *Vakáció* volt az első nagyobb, befejezett epikus Szenczei-kompozíció, Kós Károlynak a legismertebb Szenczei-regényről, a *Korom és koronáról* 1940-ben közreadott (s alább még egyszer idézendő) szigorú kritikájából is nyerhetünk támpontokat: „Első nagyobb lélegzetű kézírata, egy *kisregénynek* nevezhető írás több mint hat esztendeje került a kezünkbe¹⁸, és akik azt elolvastuk volt, egyhangúan [sic! nyilván: egyhangúlag] megegyeztünk abban, hogy ennek a fiatal írónak szinte kész írástechnikai készsége van. Igen sikerült volt benne a kisvárosi és polgári élet miliórajza. A kisregény akkori kiadását bizonyos ízlésbeli kifogások akadályozták meg.”¹⁹ Hogy minden félreértést kizárjunk, utalok még Bányai Lászlónak a szintén a *Korom és koronáról* írt korabeli kritikájára, amelyben ugyancsak szóba kerül, hogy „A serdülő lélek labirintusait járó” *Vakáció* kéziratának, mely „kiadótól kiadóhoz járva kallódik el”, „az átlagmorál” akadályozta meg a kiadását – míg a katonaregényét az „átlagpolitika” –, de újraírt változatának megjelentetése „most” végre szerepel egy új kiadóvállalat tervében.²⁰ Ez a „most”, ismétlem, 27 évvel később következett el.

17 Az *Erdélyi Helikonban* közölt, már utalt novellák közül az *Egyetek almát!* és a *Nyugalanság*, illetve az 1936-ban ugyanott megjelent *Vihar* szereplői részben azonosak; eredetileg itt is egy novellaciklus vagy egy harmadik regény darabjairól lehet szó – amelynek néhány motívuma egyébként beépült *A boldog változatba*.

18 Azaz 1933-ban vagy 1934-ben.

19 Kós Károly: Néhány szó a fiatal írók valóságírodalmához. (Szenczei László: *Korom és korona* című regényének olvasása közben.) *Erdélyi Helikon*, 1940. 1. sz. 60. p. *A boldog változatot* böngészve az olvasó – bár valószínű, hogy az eredeti kézirat sohasem kerül már elő – bőven megtalálja ezeket az ízlésbeli kifogások alá eshető részeket. Felsorolásuk helyett hadd világítsak rá egy korai, 1935-ös, Gide szemléletéhez kapcsolódó Szenczei-idézettel ezek alkalmazásának nyilvánvaló tudatosságára: „A közönség és általában az olvasók hajlandók mindenféle dogmatizmusra, s olvasás közben jótékony lelki katasztrófák történnék velük. A művészetben fogant erkölcsi ekrazit felrobbant, s csomó dogmatikus hiedelem meg konvencionális érzelmi kötöttség komolyan megrendült. Az olvasó már kevésbé dogmatikus, már nincs előtte annyi tabu, kissé már szabad szellem, aki kritikára képes. Ez pedig nagy dolog. A legnagyobb, amit művész és gondolkozó a világról tehet. Mert a kritika: Ész.” Szenczei László: *André Gide immoralizmusa*. I. m., 355. p. (Meglépő egyébként, hogy az *Erdélyi Helikonban* megjelent Szenczei-novellákban nyilvánvalóan vannak ilyen – korabeli – „ízlésbeli kifogások”-at provokáló részletek.)

20 Bányai László: *Korom és korona*. (Szenczei László regénye. Erdélyi Enciklopédia kiadása.) *Korunk*, 1939. 10. sz. 909. p. Az írás csonkítva s némileg változtatott szöveggel: úó: *Hosszú mezsgye*. Második, bővített kiadás. Bukarest, 1974, Kriterion Könyvkiadó, 152–[156.] p., itt 153. p.

A fentiekben valószínűleg sikerült tisztázni, hogy 1935-ben, amikor a *Székely apokalypsis* megjelent, legalábbis irodalmi-könyvkiadói körökben közismert volt, hogy Szenczei nem a székely regény megújított (vagy ellenkezőleg: epigon) változatával jelentkezett. Mindenki, „aki számít”, tudhatta, hogy a szerző az új nemzedék egyik legtehetségebb, francia és német prózaírók, Gide, Thomas Mann²¹ nyomdokain induló erdélyi *polgári* epikus.

Gondolom, hogy a fentiek okozta bizonytalanság belejátszott a félreértő vagy a részben értő, de ideológiai „hiányosságot” felmutató olvasatokba. Az egyik típusra Vita Zsigmondé a szembetűnő példa,²² továbbá Gál Istváné, aki e szemléletet a második bécsi döntés utáni magyarországi sajtóba is átörökíti, s éppen az annyira más jellegű *Korom és korona* kapcsán;²³ a másokra Korvin Sándoré, amelyre visszatérek még.

Ennyi előkészítés után nyilván illik bevallani már, hogy Szenczei e munkája nem „székely regény”, hanem annak, illetve legszimptomatikusabb változatának persziflázsa. Hőse, az öreg Kende házaspár kései gyermeke, Józsa, honmentő, próféta, csodatevő, népvezér, akit az egész Székelyföld nyomorgó népe követ a miszticizmus, a panteizmus és a szélsőséges Mária-kultusz extázisában. Kende Józsának állítólag csodálatos képességei vannak. Bár születését olyan természeti jelek előzik meg, amit rosszul hívó lelkek csodára is magyarázhatnak, adottságai legfeljebb szobrocskák és rajzok készítésében demonstrálódnak, kivételességének egyik „bizonyítéka”, hogy „a kis Józsa sara illatos, mint a rózsavíz”.²⁴ Bár születtek a munkáról olyan recenziók, amelyek úgy fogalmazzak, hogy – népe elviselhetetlen nyomorúsága láttán – kenyérré változtatja a földet,²⁵ valójában, s szerintem éppen ez a kisregény egyik kulcsa, a földet nem átváltoztatja, hanem eredeti

21 Bányai szerint az Erdélyi Szépművés Céh lektora a *Vakáció* kapcsán „Thomas Mann modorát és szintjét emlegette”. Bányai László: *Korom és korona*. I. m. 909. p.

22 Például itt: „Szenczei a székely sorsba akar bevilágítani, és itt kétségtelenül idegen nyomokon jár.” Vita Zsigmond: *Székely apokalypsis. Szenczei László könyve*. I. m.

23 „Szenczei László Tamási Aron egyetlen tanítványa, amint arról már *Székely apokalypsis* című kisregényében is bizonyosságot tett.” Gál István: Erdélyi Magyar könyvek. *Magyar Nemzet*, 1940. szeptember 4. 9. p.

24 Szenczei László: *Székely apokalypsis* [Kolozsvár 1935], 5. p.

25 Vita Zsigmond: i. m.; Korvin Sándor érti is, jól is jellemzi a regényt, kritikájában mégis ott szerepel a regényhősről: „A nagy inségben kenyérré változtatja a göröngyöket, s ezzel misztikus elragadtatásba hajszolja a falut.” Korvin Sándor: Néhány fiatal erdélyi prózaíró. *Korunk*, 1935. 11. sz. 895. p.

állagában megeteti – tisztesség ne essék, szólván: föl zabáltatja – híveivel, elhítetvén velük, hogy az kenyér. Lássuk ezt a szöveg egyik legjellemzőbb passzusában; az előzmény szerint a megváltóját processziószerűen követő nép romlott málét, szalonnát eszik száraz kenyérrrel, szükségét végzi és öklendezik:

„Józsa két hamvas orcája elragadtatásban égett, szemét felvetette a szürke égre, s finom eső permetezett arcára, irgalmas égi könny. A nap hirtelen áttörte a fellegeket, mint a hatalom és az üdvösség mennyei forrása, s az ifjú szemével itta, szájával lehelte, minden porcikája fürdött benne, s halhatatlan létre született. Leborult a földre, csókolta és könnyével öntözte, aztán felmarkolta a barázdák fekete göröngyeit, és mámorosan kiáltotta:

– Kenyér! Kenyér!

A szegénység ujjongva vetette magát a fekete göröngyökre, melyekből örvendezve szállt fel a friss kenyér élesztős párája. Két kézzel tömték magukba a kövér földet, mely eddig csak verejtékezve termett kenyeret. Jóízű volt a fekete székely manna, puha búzakenyér, édes fecskéfészek, citromos böjtös hal kupába habarva, s fakanállal éve. Mert aki táplálja a hargitai tölgyet és a szakállas fenyőt, miért ne szerethetné úgy ezt a lelkéből lelkedzett maroknyi népet, hogy dús asztalt terítsen néki? Az egyszerű nép és a kenyér között ott verejtékezett eddig a búza misztériuma, a szántás-vetés, aratás-cséplés, őrlés-sütés robotos miséje. Most a lélek őstiszta indulása megoldotta a tápláló mezők szemérmes övét, és a székelység térdre borulva fogadta a lélek sült galambját.”²⁶

Világos: nem csodatételről van itt szó, hanem tömegpszichózisról, az író részéről pedig a misztikával való kegyetlen leszámolásról. A lát elhatalmasodik, kalotaszegiek, torockóiak, sárköziek, matyók, szelistyiek érkeznek a táborba (ezek közül az első négy a középosztály kultúrájában magas árfolyamon jegyzett néprajzi egység, Szelistye pedig nyilván a mikszáthi anekdotizmusra való ironikus utalásként kerül a szövegbe, s az író talán a román közeget is be akarja ezzel emelni az összképbe), de nemcsak az emblematisz néprajzi tájak lakói csődülnek ide; úriemberek, „roggyant lábú öreg táblabírák”²⁷ kivendht színészek jelmezeit (kacagány, arany mente, darutollas süveg)

26 Senczei László: *Székely apokalypsis*. I. m. 18. p.

27 I. m. 34. p.

vásárolják meg, s abban peckeskednek a tömegben. Az elmebaj határtalanul, megállíthatatlanul terjed, a falu értelmiségét sem kerüli el; a tanító a rádióját törí el és analfabéta lesz, a jegyzőné meztelenül jár, a pap csak agyvérzést kap. A csendőrök eldobálják puskájukat, mintha ördögtől való jószág volna, és szétszaladnak. A Csíkistenkenyeréről városba származott mechanikus és az egykor zsidó kör orvos megőrzi lélekjelenlétét; a munkás semmit nem tud tenni az örület megállítására, s végül König dr. is kénytelen beérni azzal, hogy megállapítja a diagnózist. Hiába vetik be a folyton gyarapodó gyülekezet ellen a fegyveres erőket, a csendőrökre rátör a rontás, a tábort megrohamozó katonaságra pedig átragad a szent tűz. Így végül a hatóságok cselhez próbálnak folyamodni. A miszticizmus adott formája több évszázaddal veti vissza a gondolkodást, így páncélos lovagok és poroszlók kíséretében, erdélyi vajdának, püspöknek, kancellárnak, székely ispánnak, királybírónak öltözve díszmenetben járulnak a népapostol elé mérnökök, orvosok, tanárok; Béla fia István herceg a király nevében kéri számon a népapostolt, hogyan merészelt tömeget gyűjteni az isteni kiválasztottságon alapuló királyi hatalom ellen. Az pedig népe számára beéri néhány csekélységgel, ruhával, ennivalóval, saját magának viszont a herceg hűgának kezét kéri.

Ez a momentum egyszerre utal a csaló népvézérek megvásárolhatóságára, valamint a történelmi regény divatjára, amelyről már 1929-ben vita tört ki az erdélyi irodalomban.²⁸ (Itt derül ki, hogy a 20. századhoz kötött, de az események történelmi időpontját lebegtető történet szándékosan játszódik meghatározhatatlan időben. Egyetlen utalás az események dátumára: „19** október hó 27-én”.²⁹ Nem derül ki például, hogy a sárköziek és a matyók más országból jönnének, a páncélos-díszmentés delegáció, élén Béla fia István herceggel a Magyar Királyságot képviseli, ám az eléjük leboruló aggastyán esküt nem tett volt iskolaigazgató. Illetve van egy utalás a szegedi fogadalmi templomra, amelyet 1930-ban szenteltek fel.

Nyilvánvaló a kisregény e passzusainál a kettős csavar: maguknak a városiaknak az akciója az idősíkkeveréssel pusztá mimikri – másrészt viszont a népvézér bedől az „úri” hókuszpókusznak. Csakhogy a tábor

28 Lásd róla: Kántor Lajos: *Vallani és vállalni. Egy irodalmi vita és környéke 1929–1930*. Bukarest, 1984, Kriterion Könyvkiadó.

29 Szenczei László: *Székely apokalypsis*. I. m. 37. p.

tagjai résen vannak: nem engedik, hogy vezetőjüket „feljebb buktassák”, kiemeljék közülük; Józsa már indulna a lakodalomba – jellemző módon Csíkszeredába –, de egy „jobbágy” szavára elszabadul a pokol.³⁰ Miután a küldöttség s a tömeg kölcsönösen kiátkozzák egymást – a nuncius a „Siculorum furore motus” kezdetű pápai bullát olvassa a táborbeliek fejére –, a táborban beindul a belső öntisztulás. Első lépésként összefogdossák azokat, akiknek műfogsoruk volt, s akiknél ceruzát, fényképet és egyéb bűnjeleket találnak. König doktor ott marad megfigyelőként, a boszorkányégetést is tüzetesen megszemléli, s a betegséget próbálja elemezni: „az idegrendszer pellagrás zavara”? „Idegpestis?”³¹ Kende Józsa ügye „a lovagi szcenárium kudarca”³² után vesztésre áll: „Csalódása kétségbeesésbe taszította, ugyanakkor nagyságának határtalan érzése szédítő örvényt nyitott előtte.”³³ Tehetlenségében ágakat tördel – s egy csodavessző őt és nyomába tóduló seregét elvezeti a fejedelmi halomsírhoz, a nagy király mumifikálódott testéhez és hívei csontvázához, a porladó, korhadó, rothadó maradványokhoz. Kende kiveszi a tetem kezéből a kardot, magára ölti a fejedelmi palástot, kelet felé fordul; körülötte „vérszag és hullabűz” terjeng: „A döghalál ásítózva dörgölte nyirokban ázott szemeit évszázados álma után. A csatornáknak, pöcegödrökben, beroskadt sírok szélén egyszerre millió és millió patkány fordult fel. Üveges szemükkel és megmerevedett karmaikkal feketedni kezdtek.”³⁴

* * *

A többször említett, Marosi Ildikó készítette interjúban Szenczei azt állította, hogy kisregénye Nyiró József székely mitológiájának szatírája, illetve „mai szemmel talán több is”.³⁵ Azt gyanítom, ez tudatosan terjesztett féligazság volt akkor. Az 1970-es években Nyirót nyugodtan

30 „Mű úrnak többé nem hiszünk, mert májak vajmi gonosz, s mi jót sem várhatunk tőlek. Ugyan vallják meg ő kegyelmeik, miért szűrték össze az ördöggel a levét? Miért tartanak szekereket, melyek ló nélkül futnak? Miért vas ízekből álló teméntelen kigyókat, melyek füstöt okádnak? [...] Miért szántják tarajos lábú és bűdöset eresztő sárkányokkal a földet? Miért vagyon szörnyeteg griffmadaruk? Azért, hogy repüljenek véle a levegőégben, s a szegény jobbágyot még jobban leigázzák!” Szenczei László: *Székely apokalypsis*. I. m. 42–43. p.

31 I. m. 44. p.

32 Uo.

33 Szenczei László: *Székely apokalypsis*. I. m. 45. p.

34 I. m. 48. p.

35 Marosi Ildikó: *A kölcsönös megismerés munkása*. I. m.

lehetett, Tamásit pedig nem illett bírálni. A fajmítosz és tömegpszichózis összefügghetett a nácizmussal, s Nyirőt – az akkori, a nemzeti szocializmusra is kiterjesztett terminussal – minimum fasisztaként, illetve nyilasként vagy kollaboránsként volt szokás emlegetni. Az is igaz, hogy a kisregényben egy-egy passzus két híres Nyirő-novellára, a *Jézusfaragó emberre* és a *Rapsóné rózsájára* alludál. Az alapmotívum viszont meggyőződésem szerint eltéveszthetetlenül Tamásira utal vissza, a minta nem az *Isten igájában* pap hőse vagy pláne nem Úz Bence, hanem a *Szűzmáriás királyfi* Csorja Bódija.

A kisregény recepciójának egyik vonulatára utaltam már. Erdélyben dokumentálható két másfajta olvasat is. Korvin Sándor pontosan értelmezte, hogy miről szól a regény, de azért reménytelenül ideológiai olvasat az övé, írásából a jó elemző és a rossz propagandista tűnik elénk. Nem nagyon volt meglegedve a történet végével, mert nem derül ki belőle, hogy forradalom fogja elpusztítani a tőkés-földesúri világot, mégpedig szerinte minél hamarabb – már ha a vidék összefog a városi proletariátussal, sőt talán mint erre egyedül alkalmas osztályra rábízza a forradalom vezetését. A kisregény befejezésének ismertetéséhez ugyanis ezt biggyeszti hozzá Korvin: „Itt, e viharzás tetőpontján vágja el történetét Szenczei; művészi szempontból igen hatásosan, de anélkül, hogy témája számos társadalmi vonatkozását érintette volna. Hiányzik pl. annak a víziója, hogy a város- és gépellenes csodaváró misztika, amit helyenként oly’ bűnösen kavarnak, a városi negyedik rendtől, az egyedüli változtató erőtől zárja el a tömegeket. Szenczei csupán kiszabadítja a félelmetes szellemet, mely a népi misztikusok palackjában rejtőzik – és félreáll.”³⁶ Noha mi sem áll távolabb ekkor Szenczeitől, mint egy munkás-paraszt összefogásra épülő, a polgári társadalmat – annak rettenetes hibáival együtt – elsöpítő forradalom ötletének népszerűsítése; ő valóban figyelmeztetni akar arra, hogy a társadalom állapota *oda* vezethet. Egyébként már maga Korvin is kiemelte recenziójában, amit a pozitív értelmiségi szereplő, az orvos mond a jegyzőnek: „Eleget dumáltam nektek, hogy komoly lépéseket kell tenni [...] élő embereket nem lehet hosszú évekig penészes máléval etetni!... most itt van, igyátok meg a levét.”³⁷

36 Korvin Sándor: i. m. 896. p.

37 Uo.

Sokkal érdekesebb, hogy a helikoni táboron belül, illetve a magyar ellenzék lapjaiban megszólalók hogyan reagálnak a könyvecskére. A leghazaibb pálya, úgy tűnik föl, kész Szenczei üzenetének a befogadására. A polgári táborban már kezd kialakulni a törésvonal, ami nem sokkal később a jelszó és mítosz vitához fog vezetni; tény, hogy az *Erdélyi Helikon*ban Szabédi Lászlónak a persziflázsjellegre rámutató recenziója révén a *Székely apokalipsys* elismerésben részesül, ahogy korábbi, hivatkozott Szenczei-tanulmányomban egyszer már magam is idéztem: „E sorok írója abban a különös helyzetben van, hogy a székely regényt éppúgy szereti, mint a Székely Apokalypsis-t. Hevesen emlékszik még Tamásinak egy mondatára: »addig szakgatom a szívemet, amíg az Úristen megparancsolja, hogy minden ember csodálja és szeresse a székelyt«. Van ebben valami, ami kihívja maga ellen a mosolyt. Szenczei kissé türelmetlenül mosolyog, de igazán, Isten és emberiség nem foroghat székely tengely körül. Paródiája túl is lépi a paródia határait, és szatírába csap: nemcsak ábrázol, ítél is.»³⁸ Egy év múlva pedig Szenczei már a Helikon társaság tagja, s rendszeresen ott is van az éves írótalálkozókön.

Budapesten – noha nem alaptalan a toposz, hogy itt sokszor érzéketlenek az erdélyi dolgok iránt – szintén volt értő olvasat. Szinte már viccszámba megy, hogy a Szent István Társulat folyóiratában a később a magyarországi irodalom első vonalába került katolikus író, Thurzó Gábor azonnal átlátott a szitán. A regényről adott jellemzése nemcsak pontos, hanem igen rövid is, érdemes ideiktatni:

„Tamási Áron iskolát csinált, amikor a Szűzmáriás királyfi Csorja Bódiját fölvezette az erdélyi magyar irodalom színpadára, hősnek és kicsit erdélyi példának, s hol csodálatos tisztasággal, sugárzó optimizmussal, hol meg tekervényesen, feneketlen szomorúsággal mutatta meg benne minden igazi kezdeményezés sorsát. Ennek a Csorja Bódinak párját írta meg a fiatal Szenczei László, akinek kicsit száraz

38 Szabédi László: Szenczei László: Székely Apokalypsis. Szerző kiadása. A könyv címlapját Gy. Szabó Béla rajzolta. *Erdélyi Helikon*, 1935. 10. sz. 777–778. p. – Most látom, hogy Kántor Lajos egyik írásában részletesen kitért erre a jelenségre, részletezte Szabédinak a kérdéshez való viszonyát, és bőven idézett a szövegből, például az általam citált passzust is: Kántor Lajos: Székelyekkel a képtárban. <https://www.eirodalom.ro/irodalom/tanulmany/item/934-kantor-lajos-tanulmánya.html> – Magáról a kisregényről röviden ír Orbán Kinga a *Látóban* megjelenent, *Az erdélyi realizmus* című tanulmányában: <http://www.lato.ro/article.php/Az-erd%C3%A9lyi-realizmus/1742/>

életszemlélete a székely antikrisztusnak egészen más, gyökeresen ellentétes útját mutatja meg. Az ő Kende Józsaája félig kókler, félig szent, a szó érdekes értelmében a reiner Tor,³⁹ aki a maga éteri tisztaságával éppen ellenkezőjét kavarja föl annak, amit akar: megtisztulás helyett a szemetet, a gonosz indulatokat. A fölzavart piszokból aztán maga se tud menekülni, és népét a pusztulás felé vezeti, a kiáltó kétségbeesésbe. Kegyetlen sötétségű, vigasztalan könyv: humora sebez, iróniája gyilkos, sötét és kétségbeejtő tükre a téves utakon hamis eszményeket kereső mai világnak.”⁴⁰

Székely tárgyú regény-e Szenczei munkája? Láttuk, hogy a népi mítosz szatírájában például matyók és sárköziek is szerepelnek, tehát egy általánosabb jelenség ellen emel szót magyar viszonylatban is. Maga Kende már Korvin Sándort Petrache Lupura,⁴¹ az írástudatlan havasalföldi pásztorra emlékeztette, aki azt állította, hogy Isten többször megszólította őt, s aki köré milliós tömegmozgalom szerveződött – éppen 1935-ben, a *Székely apokalypsis* megjelenésének évében. Lupu fő pártfogói közül Nicofor Crainic a Vasgárda egyik ideológusa lett. („Csiholjuk, csiholjuk a csillagocskát, amely fényt vessen a betlehemi útra, ahonnan vegyük az öröm jelét, de Betlehem messze van, s utunk itthon Maglavitba vész” – írta abban az évben Kacsó Sándor a Brassói Lapok karácsonyi számának vezércikkében.⁴²) Talán nem istenkísértés, ha fölmerül bennünk, hogy Szenczei, aki következő megjelent regényében, a *Korom és koronában* egyébként emlékezetes oldalakat szentelt a román vallásos világnak, lélekeknek, a népi erő megnyilatkozásának, a Kende Józsa-jelenségben részben a román ortodox népi miszticizmus székely változatát teremtette meg, s hogy megítélése szerint ezek a jelenségek nem a székely „néplélekből”, hanem közvet-

39 Utalás a „tisztba balga” Parsifalra.

40 Thurzó Gábor: Szenczei László: Székely Apokalypsis. (Könyvek a mérlegen.) *Élet*, 1936. 39. sz. (1083)/19. p.

41 Petrache Lupu (1907–1994), Maglavit községbeli pásztor, látomásaiban megjelent neki Isten, községe zarándokhellyé vált, kolostor is épült ott, az ügy körül hamarosan kivirágzott egy jövedelmező üzletág, és ideológiai programoknak is tápot adott. Magyarul lásd erről: Miskolczi Ambrus: „A Sátán jegyében”, *avagy „a történelem terrorja”*. (Románia 1918–1945). Budapest, 2019, Kalota Művészeti Alapítvány – Napkút Kiadó, 101–104. p. „A Vasgárda papja, Dumitrescu-Borşa emlékirataiban gyanúsán hallgat a fejleményről. Iorga viszont nagyon hamar társadalmilag veszélyesnek minősítette ezt a maglaviti jelenséget. Hiszen a misztika igénye a maglaviti esetet összekapcsolta a Vasgárdával.” Uo. 103. p.

42 Kacsó Sándor: Külön harangszó. *Brassói Lapok*, 1935. december 25. 1. p.

lenebbül a harmincas évek Romániájának belső viszonyaiból, társadalmi feszültségeiből erednek.⁴³ Azaz a székely panteizmust, a misztikus csodatevő kultuszát nem magyar, nem is erdélyi, hanem a nyomorból fakadó általános romániai jelenségnek látta – és szétrobbantásra valónak ítélte. Lehet, hogy az 1935-ös jelenség és az 1935-ös kiadvány között – nem ismerjük a szöveg születésének bizonyos időpontját – nincs ilyen közvetlen összefüggés. De a Vasgárda mítosza nyilvánvalóan ismert volt a később az *Erdélyi Helikon*ban román lapszemléket is közlő szerző előtt.

Az 1930-as évek második felében Szenczei tehát az *Erdélyi Helikon* állandó szerzője, és a Helikon íróközösség tagja. Fontos, hogy a transzilvanizmus begyöpösödött értelmezésével éppen e körön belül történik meg a leszámolás. A „nemzedékváltás”-sal, az új generáció színre lépésével, a transzilvanizmussal kapcsolatos, Szemlér Ferenc kirobbantotta vitával sokan foglalkoztak már, Pomogáts Béla lassan két évtizede kiadta a polémia legfontosabb szövegeit is.⁴⁴ Ebből minket most csak egy-két, Szenczeivel kapcsolatos írás érdekel. Álláspontja világos: transzilvanizmus volt, de az 1930-as években nincs, illetve amit nyújtani tud az irodalomban, az már kevés. Szenczei tagja, egyik vezetője lett az *Erdélyi Enciklopédia* című, fiatalokból összeállt írói csoportnak és kiadói vállalkozásnak – amely megjelentette a *Korom és koronát* vagy például Bözödi György *Székely bánja* című szociográfiáját. A nemzedéki különbségek teoretikusa volt, de ha valamit el akart kerülni, az a más-más szellemi hatásokat befogadó korcsoportok között kirobbanó szellemi polgárháború. Pontosan igyekezett értelmezni a kisebbségi korszak két szakaszának esztétikai és eszmetörténeti változásait, fölmérni a „honfoglaló, nagy írónemzedék”⁴⁵ teljesítményét.⁴⁶ A vele egyívásúakról, hogy helykímélésből a lehető legrövidebb meg-

43 „Sz. jól látja, hogy a falusi nyomor és kulturátlanság a »bűnös város« elleni kirohanásokra s a csodavárás eszteleennél eszteleőbb tévelygéseisehez vezet. Józsa, ez a székely Petrache Lupu vezéri sátorban él, vezeklőktől, ördöngösöktől, önsanyargatóktól, béljósoktól és díszmagyarba öltözött vidéki öreguraktól körülvéve, s fogadja az elébe járuló ezreket.” Korvin Sándor: i. m. 896. p.

44 *Jelszó és mítosz*. Összeállította és a bevezető tanulmányt írta: Pomogáts Béla. Marosvásárhely, 2003, Mentor Kiadó.

45 Dsida Jenő nevezte így az első generációt a *Tükör előtt* című poémájában.

46 Lásd körültekintő tanulmányait helikoni írókról: Szenczei László: Karácsony Benő. *Erdélyi Helikon*, 1939. 1. sz. 43–48. p.; uő: Kós Károly. *Erdélyi Helikon*, 1939. 2. sz. 106–113. p.; uő: Makkai Sándor történelmi regényei. *Korunk*, 1939. 5. sz. 459–464. p.

határozását idézzük, ezt gondolta: „Ami a fiatal erdélyi írónemzedéket elődeitől megkülönbözteti, az a társadalmi és lélektani való kultusza és a fokozottabb stílus-lelkiismeret.”⁴⁷ Hogy kizárta elképzeléseiből a nemzedéki ökölharcot, konkrétan erre vonatkozó kérdésekre adott válaszaiból is kiderül. Rögtön kardot vont az erdélyi magyar irodalom egysége mellett, amikor az 1930-as évek végén Budapesten megjelent egy bíráló, amely a fiatalabbak és az első generáció közötti vitákból már levonta a következtetést az erdélyi magyar széteséséről. Most mindegy, hogy a magyarországi kritikus természetesen éppen a fiatalokat marasztalta el, s a választ önvédelemnek is lehetett értékelni. „Amiért az erdélyi írók férfiasan összerúgták a sarkantyút a transzilvanizmus hagyományos vitaterületén, azért még egyetlen kívülállónak sincs joga, hogy szakadást emlegessen.”⁴⁸ Majd akkor lesz ez esetleg jogos, ha az erdélyiek egyike tesz ily vonatkozású döntő kijelentést. „Legyenek nyugodtak a transzilvanizmus túlbuzgó pesti barátai, az erdélyi fiatal írók nem vonulnak a Mons Sacerre,⁴⁹ vannak ők is olyan jó transzilvanisták, mint elődeik, ha némileg másképp is értelmezik a vitás jelszót.”⁵⁰ Az új könyvkiadói vállalkozásról Ruffy Péter készített interjút a *Brassói Lapok*ba, amely egyébként nemcsak teret adott, hanem sorozatot is biztosított az új nemzedéknek. Szenczei az interjúban világosan kimondja, hogy a fiatalok nem vívathatják meg a saját harcukat az öregebbekkel; ugyanúgy meg kell teremteniük a maguk könyvkiadóját, ahogyan ezt elődeik is tették – „nem kívánjuk, hogy más tartsa hátát helyettünk”. Ugyanakkor elismerik az elődök teljesítményét – „a legnagyobb elismeréssel viseltetünk az első nemzedékkel szemben” –, de a célokat „kissé” máshogy értelmezik. A szociográfiai módszert fontosnak tartják, céljuk egyfajta irodalmi realizmus honosítása: „A kissé mitikus szemléletű, meseszerűen kibontakozó és erősen történelmies erdélyi irodalommal szemben szeretnők megteremteni a mi nemzedékünk szellemi beállítottságának megfelelőbb irodalmi modort. Az a nemzedék, amely már kisebbségi sorban nőtt fel, röghöz kötöttebben, egyszerűbben és tárgyilagosabban látja azt, ami körülöt-

47 Szenczei László: A fiatal erdélyi irodalom bemutatkozása Brassóban. *Korunk*, 1937. 11. sz. 978. p. [977–978.]

48 Szenczei László: Szakadás az erdélyi irodalomban? *Erdélyi Helikon*, 1938. 2. sz. 151. p.

49 A Róma melletti domb, amelyre a városi plebs Kr. e 494-ben és 449-ben kivonult.

50 Szenczei László: *Szakadás az erdélyi irodalomban?* I. m. 152. p.

tünk él s mozog.” Eszményük Apáczai az ő racionális szellemével, célként az erdélyi magyarság „társadalmi és közművelődési érdekei” lebegnek előttük.⁵¹ Íme, hová nyúlnak vissza a néhány évvel későbbi Apáczai-regény gyökerei! Ezzel persze nem állítjuk azt, hogy az egész vállalkozás minden résztvevője, vagy mindenki, aki a dolgok alakulását figyelemmel kísérte, az Erdélyi Szépmíves Céhet és az Erdélyi Enciklopédiát két párhuzamosan haladó vállalkozásként fogta föl. A kommunisták – hogy akkor-e, vagy csak utólag, kérdéses – máshogy értelmezték ezt a viszonyt, mint a csoport polgári és népi tagjai. Méliusz József például egyik cikkében világosan két egymással szembeállított szellemről beszél a két kiadó kapcsán, bár nehezményezi, hogy a fiatalok „nem csörtetnek kardot”.⁵²

Szenczei tudta méltányolni a székely írók művészetét is, csak éppen nem az ájult lelkesedés hangján. Tamási Áron *Énekes madár* című színdarabjáról írta: „...vannak misztikus értékei, melyek nemegyszer a maeterlincki drámai szimbolizmust súrolják. Az Ifjúság és Vénség, Élet és Halál székely inkarnációban viaskodnak egymással, és igazán csodára van szükség, hogy az ifjúság, a szépség és a szerelem gyermeki ártatlansága kiragadtassék a hanyatlás és az irigység örvényéből, mert a valóságban a nagy Vén, a Halál és az Erős többnyire győzedelmeskednek. Minden elavultsága mellett ez a mistica simbolica még mindig meghatározó és érdekes. Figyelemre méltó az a szexuálszimbolika is, ami a darab erotikus fűtöttségét olyan ösztönös művészettel fokozza (tojásnyelés, fára mászás, kútba esés stb.).”⁵³ Viszont éppen annak megjelenése ad *alkalmat* neki arra, hogy összefoglalja, mi a baja a magyar „neopopulizmus”-sal – éppen a *Székely apokalypsis* megjelenésének évében: „»Történik akármelyik székely faluban, akármikor«. Írja a szerző valami időtlen, metafizikai büszkeséggel. Pedig az Énekes Madárban nincs mindig elég emberi mélység és generalitás, hogy függetlenítse magát az időtől. Sokban a mi korunkhoz tartozik, ehhez

51 Ruffy Péter: Új erdélyi írói munkaközösség. Könyvkiadóvállalatot alapítottak a fiatal erdélyi írók. „Mindenki benne van, aki kéziratot ad” – Generációs viták helyett termékeny munka. „Nem a Helikon ellen, hanem velük párhuzamosan!” – Munkaterv, távlatok és leszámolás. Szenczei László a mitikus erdélyi irodalomról, az új hangról és szemléletről és a „hósi halottak” sorsáról. *Brassói Lapok*, 1939. január 4. 4. p.

52 Méliusz József: Erdélyi Enciklopédia. *Korunk*, 1939. 3. sz. 262. p.

53 Szenczei László: Tamási Áron: *Énekes madár*. (Magyar Írás) 1934. *Hitel*, 1935. 1. sz. 8. p.

a modern magyar neopopulizmushoz, aminek népművészet, népszokások és népmese a vesszőparipája, s ugyanakkor az élő nép elsikkad, mint a kötetlen alföldi homok, földtelenül, tanítók nélkül, orvos nélkül, örök zsellérsorsban. Van valami gyanús ebben a nagy népi csindarattában [sic!], mintha cifraszűrrel és varrottasokkal akarnák eltapátzni népünk nagy-nagy nyomorúságát. Talán a lelkiismeret szavára hajlunk le hozzá, de öntudatlanságunkban felcseréljük az igazi feladatot a talmival, és szöttesek, rokolyák, kalárisok és pártok között tobzódunk, és a jobb magyar jövő talán pártában marad mindörökre.”⁵⁴ Egy év múlva egy figyelemre méltó írásában Tamásit szó szerint modern írónak nevezi: „Ha az elbeszélés hagyományos pózaival való vívódást vesszük zsinórmértékül, Tamási mélységesen modern író. Önkéntelenül átveszi a korszellem művészi nyugtalanságát, s éppen oly erőlyesen törekszik új megoldásokra, mint angol vagy francia kortársai.”⁵⁵

Visszatérve röviden a *Székely apokalypsis*hez: megkockáztatható, hogy a népi misztika és panteizmus a kezdetekkor, az első nemzedéknél a „székely regény” kontextusa, később inkább a tárgya. Szenczei az új változat mérlegre tételekor is szigorú esztétikai szempontokat érvényesít. A miszticista elragadtatásról írott, adventista halálvárászt idéző Gagyi László-regényt, a *Kiválasztottakat*, amelyet egyébként az Erdélyi Szépmíves Céh adott ki, komoly kritikában részesítette.⁵⁶ Részben azért, mert szerzőjét, bár stílusának „hajlékony”, „tisza”, „kifejező” voltát méltányolta, és nem kételkedett benne, hogy egyszer majd igazi regényíróvá válhat, még Tamási-epigonnak látta; értékelt, hogy a szövegben néhol kontaminálódik az erdélyi irodalom „hivatalos” expresszionizmusa a szellemi naturalizmussal, de alakjai erőtlenek, „át-szellemült bábok”. Ez a kritika érzékletesen mutatja meg, hogy az írásnak vannak szakmai feltételei, s az idevágó hiányosságok ugyanolyan súllyal esnek a latba az értékelésnél, mint az, hogy a mű reálisan ábrázolja-e a társadalmi életet. A konfliktus sem él, ha a szereplők papirosfigurák – így aztán „A kálvinizmus és az adventizmus harca” sem érzékletes. „Az adventizmus társadalmi és lélektani rajza teljes-

54 Uo.

55 Szenczei László: Rügyek és reménység. Tamási Áron könyve, Szépmíves Céh, 1936. *Erdélyi Helikon*, 1936. 1. sz. 71. p.

56 Szenczei László: Gagyi László: *Kiválasztottak*. *Korunk*, 1938. 7–8. sz. 713–714. p.

séggel hiányzik, s ne higgyük, hogy a biblikus modorban folytatott próféciák és hemzseggő evangéliumi idézetek pótolhatják.”⁵⁷

Érdekes, hogy – ismereteim szerint – soha nem firtatták az első két könyvalakban megjelent Szenczei-mű párhuzamait, a témaválasztás részleges hasonlóságát, a rokon motívumokat. Könnyen kiderülhetett volna, hogy az író a tematikát, amit előbb székely környezetbe helyezett, vegyes közösségben, románok körében is megtalálta. A *Korom és korona* 1918-as (falusi, zömében román) lázadóinak, „forradalmárainak” vezetője is undorral gondol a „bűnös” nagyvárosra,⁵⁸ mint Kende Józsa székelyei; ők elindulnak a városba, igaz, nem azért, hogy elpusztítsák, sőt, igyekeznek elvágni minden vele összekötő szálát. A háborúban megnyomorodott Blendea Nikulica az októberi forradalom anarchiája idején a saját kiskirályságát alapítja meg falujában és környékén, fegyveres parasztjait azért vezeti be a járás központjába, hogy erőszakkal megszerezzék a telekkönyveket, arra az esetre, ha a világot mások erőszakkal helyrebillentenék. A városfalak között döbbenek rá, hogy vége a pünkösdi királyságnak: hiába esett szét a magyar közhatalom, ha rögtön utána berendezkedett ott egy másik, a román. Kende, bár a száz falvakat is „rideg”-eknek tartja, a kisregény első harmadában Segesváron undorodik meg a várostól. A székely apokalypsis története, ahogy volt már szó róla, ott ér véget, ahol elkezdődik a rothadás, amely nyilván továbbterjed az egész világra. Megkockázatom: a *Korom és korona* románábrázolása talán valamiféle dacból is levezethető. Transzilvanizmus kell nektek? Nesztek! S megmutatta, hogyan élnek máléliszten a román parasztok, pálinkán a katonaszökevény szénégetők; a regény egyik fejezetében a Szent György-napi

57 I. m. 714. p. Az idézet folytatása: „Az emelkedettség nagyon kétélű fegyver, legalábbis a művészetben, mert bizonyos fokon túl elemeszt minden művészi elemet. A művészet nem magasröptű kód vagy nemes eszme, hanem nagyon is érzékeink alá eső tünemény, s minél több érzékünket veszi igénybe, annál művésziesebb, s bizonyára akkor éri el tetőfokát, ha az értelmi igényt is képes szervesen magába olvasztani, de az mindenképpen a művészet halála, ha a merő elgondolás, a pusztá eszme, még ha evangéliumi nemességű is, intellektuális ürességében elhatalmasodik, és önmagában látja a követendő esztétikai mértéket.” Uo.

58 A *Korom és korona* taktikusan elhelyezett, az események összebonyolódása előtti előzetes figyelmeztetése, a „bűnös város” toposza: „A képviselő úr nem sokat törődik a falujával, félévenként randul le egy-két napra, Pesten éli világát, abban az irdatlan nagy, füstös városban, amelyre Blendea csak irtózáttal tudott gondolni. A frontról hazatérőben alkalma volt megismerni.” Szenczei László: *Korom és korona*. I. m. 55. p.

népünnep mintegy élő néprajzi kiállítás, bár ami azt illeti, itt kis híján ő is átlép a stílromantika mezsgyéjén, ahogy arra Szentimrei Jenő, a regény lelkes méltatója is tett egy szelíd megjegyzést.⁵⁹

* * *

Említettem: a szakirodalomban az szerepel, hogy Szenczei 1936-tól volt a helikoni közösség tagja – ő úgy emlékezett, hogy 1935-től, tehát éppen a *Székely apokalypsis* megjelenésétől kezdve –, s attól kezdve mindegyik vécsi találkozáson jelen volt. Aláírta a helikoni írók 1942-es nevezetes nyilatkozatát, amelyben a regionális sajátosságok, az erdélyi érdekek védelmét követelték az ország vezetőitől. Francia, német és magyarországi lapszemléivel, kritikáival állandó szerzője volt az *Erdélyi Helikonnak*, mint ahogy a *Pásztortűznek* is. Az Országos Magyar Párt lapja, a *Keleti Újság* 1939-ben az egyik reprezentatív, fiatal írókat sereggestül szerepeltető összeállításában mutatta be őt mint a jövő egyik letéteményesét, s ebben a riportban ezt is kimondhatta: „Van bennem most egy klasszicizáló hajlandóság. A formája érdekel minden műnek. Talán épp azért, mert itt, az erdélyi irodalomban van egy formabontó romantikus törekvés, főképp a prózában és az esztétikai értékelésben. Az én álláspontom szembehelyezkedés a még mindig uralkodó romantizmussal. Az erdélyi irodalomban bizonyos formai szempontokat nem becsültek meg eléggé, s ezért a tartalom sem nyert eleget.”⁶⁰

Utóbb egyébként, ahogy Marosi Ildikónak mondta, kételyei támadtak, hogy helikoni írónak tekintheti-e magát, ugyanis a *Korom és korona* inkább a *Korunk* kultiválta prózavilággal van rokonságban, viszont az Apáczai Csere János-regényt, amelyről azt nyilatkozta, hogy „valóban átsugárzik rajta a helikoni szellem”, az Erdélyi Szépművés Céh nem adta ki (néhány részlete egyébként megjelent az *Erdélyi Helikonban*, illetve a *Pásztortűzben*). Halvány emlékei voltak a visszautasítás okairól; úgy rémlett neki, hogy Kósnak az a „Kasszandra-póz” nem tetszett, ahogy az eljövendő történelmi tragédiát előrejelezte – a regény ugyanis Apáczainak az erdélyi fejedelemség 1657-tel kezdődő bukása

59 „A háború katonaszökevényeinek szénégetőtelepe a naszói határőrvidék rengetegében hajszalnyi írói melléfoggással akár a ponyván is megállaná a helyét, mint a Rózsa Sándor-i rablóromantika legújabb változata.” Szentimrei Jenő: Szenczei László: Korom és korona. *Brassói Lapok*, 1939. október 1. 16. p.

60 (-): Akik következnek... Szenczei László. *Keleti Újság*, 1939. november 20. 13. p.

idején, a balsikeres lengyelországi hadjárat után két évvel bekövetkező halálával indít, és visszatérve a tudós gyerekkorára, követi végig az összeomlásig vezető utat. Alighanem egyértelmű utalás ez az 1943-ban megjelent regényben a hamarosan bekövetkező végre.

A helikoni összejövetelekről Szenczei így nyilatkozott: „a vécsi találkozókat egyrészt a Kemény család szabadelvűsége, nagyszerű egyensúlyérzéke, vendégszeretete, tapintatossága, másrészt a sokoldalú és sokszínű írói társaság miatt, mely ott összejött, valami egészen különleges dolog volt. Engem különben rendkívül vonzott ez a történelmi környezet is, Erdély megelevenedett múltja, hiszen akkor fogalmazódott bennem az Apáczai-regény terve is – s mindez segített a belső lelki folyamatok tisztázásában. És hogy egészen őszinte legyek, plebejus származék lévén, mint plebejus süvöltvény természetes kíváncsisággal fordultam az arisztokratikus életforma külsőségei felé is. Ha nagyon goromba akarok lenni önmagamhoz, akkor ez sznobizmus.”⁶¹

Visszatérve az általa megfogalmazott nemzedéki jegyekhez, mindhárom elemet segít megvilágítani, amit Kós Károllyal írtak egymásról. Prózájának stiláris műgondját, mint láttuk, Kós elismerte. Ami a lélektant illeti, Szenczei épp Kós-tanulmányában utal rá, hogy annak „túltengő igényeit” kordába kell szorítani, különös tekintettel az „áltudományos, metafizikai feszingés”-re: „Az irodalom nem tudomány, hanem művészet. A tudomány lehet a művész eszköze, ha mindvégig uralkodni tud rajta, ha öncélúságát lefaragva, hiánytalanul hozzá tudja idomítani a szuverén szépség egyeduralkodó céljaihoz.”⁶² A harmadik elem a valóságábrázolás. A következő, ezúttal a kánonba is bekerült Szenczei-regény, a *Korom és korona* – talán a jogos várakozásokat is megcáfolva –: faluregény. Számos értékelője észrevette, megjelenése idején is, azóta is, hogy nincs igazi hőse, Blendea sem az, illetve a hős maga a falu, a legmeghatározóbb történelmi pillanatban, 1918-ban. Láng Gusztáv az új kiadás évében szociografikus szemléletet emlegetett a regénnyel kapcsolatban, s azt módszerei, technikája folytán eleve odakapcsolta a falukutatás mozgalmához.⁶³ Azaz az író a kommentárnak nem ad helyet, leírása objektív, hőse pedig nem is személy, hanem a lázadó faluközösség, „az egyes ember mint

61 Marosi Ildikó: *A kölcsönös megismerés munkása*. I. m.

62 Szenczei László: *Kós Károly*. I. m. 106. p.

63 Láng Gusztáv: *A történelem álma és valósága*. *Utunk*, 1973. 43. sz. 1. p.

a közös sors sajátos hordozója” jön számításba.⁶⁴ Egy esztétikailag értő magyarországi kritikából: „Szenczei ügyes fogással készlet az egyértelmű állásfoglalásra: részletező, mély összefüggéseket feltáró leírásai a két világról párhuzamosan, egymást követve, egymás kontrasztját adva jelennek meg a könyv lapjain. Látszólag hűvös tárgyilagossággal. Lázító precizitással.”⁶⁵ Szentimrei Jenő pedig az első kiadás idején a politikai fordulat legjobb regénybeli ábrázolásának tekintette az erdélyi irodalomban, olyannak, amelyet Sipos Domokostól vártak – aki elkezdte, de nem tudta befejezni erről tervezett nagyobb kéziratát; a *Vidéki forradalomból* csak az első rész, a *Gátszakadás* címmel megjelent fejezet azonosítható⁶⁶ –, azaz Szenczei közvetlenül kapcsolódik az első nemzedékhez.⁶⁷ Kós viszont éppen a valóságábrázolás terén talált eget verő hiányosságokat a *Korom és korona*ban, rá is reccsent szerzőjére: „Ma divat a föld, a falu, a paraszt, a nép, a rög. Ma paraszt-, falu- és rögregényeket és tanulmányokat ír minden ambiciózus íródeák és magántudós-csemete. Ma falukutatást folytat mindenki, aki vasárnapként kivikendezik valamelyik falusi kocsmába. Ma mindenki a népet, a parasztot menti, és ma minden második ember okmányokkal bizonyítja be, hogy legalább a nagypapája nincstelen, mágnásnyúzott zsellér vagy cseléd volt, ami jogot ad az intellektuel unokának, hogy magát a »mély«-magyarsághoz számítsa, és Németh László mélymagyar elnök által megdicsértessék.”⁶⁸

Talán nem is kell külön megjegyeznünk az előzmények után, hogy Szenczeire úgy utalni, mint a mélymagyar-hígmagyar elmélet hívére, éppoly tárgyszerűtlen, mint amikor a pártállami időkben *e korszakát is* baloldalinak minősítették. Az *Erdélyi Helikon*ban, ráadásul éppen a Kós-cikk előtt néhány oldallal, metsző logikával szedte szét Németh

64 I. m. 1. p.

65 Jankovics József: Szenczei László: *Korom és korona*. *Kortárs*, 1973. 8. sz. 1360. p.

66 Egyébként van még néhány, ez időben játszódó novellája; arról, hogy ezeket valamiképpen beépítette-e a tervezett regénybe, nem tudunk semmit. Sipos maga még egy készülő regényét emlegette, amely az új erdélyi viszonyokkal foglalkozott (volna). Címe: *Viharban*. Erről sem tudunk semmit. Sipos Domokos: *Önéletrajz*. In úó: *Vajúdo idők küszöbén. Elbeszélések, költemények*. [Sajtó alá rendezte és az utószót írta: Bernáth Ernő. Az előszót írta: Nagy Pál.] Bukarest, 1973, Kriterion Könyvkiadó, 28. p.

67 Szentimrei Jenő: Szenczei László: *Korom és korona*. *Brassói Lapok*, 1939. október 1. 16. p.

68 Kós Károly: *Néhány szó a fiatalok valóság-irodalmához*. I. m. 63. p.

László a fogalmat meghonosító *Kisebbségben* című esszéjét,⁶⁹ sőt, korábban már a *Pásztortűz*ben is utalt rá, hogy Németh a német szellemi élet emlőjén csüng, noha Európára hivatkozik.⁷⁰ Másfelől gimnáziumi iskolatársától, a kommunista Bányai Lászlótól azt is tudjuk, hogy a moszkvai propaganda lepergett Szenczeiről. Bányai kölcsönadta neki a moszkvai *Sarló és Kalapács* kiadványait, de nem hatottak rá.⁷¹

Visszatérve a Szenczei-Kós nézeteltéréshez: az építész-író a valóságot több területen is hiányolta a *Korom és koronából*, szerinte az, amit a regény színhelyét adó faluban elszállásolt huszárszázad kapcsán a hadseregről ír Szenczei, köszönőviszonyban sincs a tényekkel. Éppígy a falusi munkáról mondtak is azt bizonyítják, hogy az író még aligha járt vidéken, mindent otthon, városi szobájában ötlött ki, és nem is ellenőriztette. Minthogy ezek a hibák az egész új erdélyi alkotónemzedék közös vonásából fakadnak szerinte, nemigen érthető, hogyan merészelnek a valóság kendőzetlen tükröztetésének programjával fellépni, és annak hiányát számon kérni az idősebb generációtól.

Nem kizárt azonban, hogy Kóst, bármennyire tárgyyszerűen fogalmaz, ezúttal (is) elragadta az indulat. A transzilvanizmussal kapcsolatos vitákon, „romantika” és „realizmus” harcán kívül van még egy elem, ami a hasonló szellemi beháborúkat kiválthatta: az Erdélyi Szépművészeti Céh üzletpolitikai megfontolásai. Ezekből Kós egy szemernyit sem engedett. Nem véletlen, hogy Szenczei a Ligeti Ernő *Független Újság*

69 Szenczei László: *Kisebbségben*. Németh László könyve. *Erdélyi Helikon*, 1940. 1. sz. 45–48. p.

70 Lásd például: „A politikai gondolkozás hiánya az, ami Németh könyvét annyira németté avatja. Történelmi problémákat feszegetni, anélkül hogy a jogot és a politikát még csak halványan is érintené az ember, jogrenden alapuló civilizáció helyett kultuszra, ünneprendre és mitológiára épülő közösségért esdeni, bizony csak félig-meddig európai modor.” Továbbá: „Ez a minőségszocialista, humanista és messianista Közép-Európa csak egy rangrejtve utazó »Mitteleuropa«. Aki nem látja, hogy a magyarság és valamennyi közép-európai nép politikai nevelésre vár, az csak az alaktalan német ösköd terjesztője.” Szenczei László: *Magyarság és Európa*. Németh László könyve. *Pásztortűz*, 1936. 13–14. sz. 301–302. p. Talán nem érdektelen itt megjegyeznünk, hogy az író eredeti nevéből – Szenczer – egyébként arra következtethetünk, hogy valamelyik apai őse a német nyelvterületről származott Magyarországra.

71 Bányai László: *Válaszúton. Önéletrajzi jegyzetek*. Bukarest, 1980, Kriterion Könyvkiadó, 118. p.

jában megjelent válaszcikkében Kóst „mostohaatyánk”-ként jellemzi.⁷² Sorra veszi az *Erdélyi Helikon*ban felsorakoztatott vádakát, elismeri néhány hibáját, de tételesen cáfolja azt, hogy ezek közé tartoznának azok, amiket a katonaságról szóló részben kritikusa annak vél – sőt, a bíráló nincs tisztában a tényekkel –, másrészt pontról pontra utal rá, hogy Kós hol olvasta a kipécézett passzusokat „félre” –, azaz ő sok helyütt nem is állított olyasmit, amit a kritika neki imputál. Egy gazdasági egyetemet végzett hadtörténésznek érdemes volna pontról pontra összevetni a két szöveget; nekünk itt és most ennyi is elég. Arra egyébként, hogy Kós kifogásai nem mindenütt voltak légből kapottak, a Szenczeivel nemzedéktárs (s részben fegyvertárs) Jancsó Elemér kritikájának egyik passzusából is következtethetünk – egy biztos: az író nem a saját élményeit dolgozta föl (nem is tagadta ezt), hozott anyagból dolgozott: „Munkája nem volt könnyű, hiszen az a világ és az a kor, amelyikben regénye lejátsszódik, nem volt előtte ismeretes. De írói érdeme annál nagyobb, mert a másoktól kapott nyersanyagot a művész avatott kezével rendezi és dolgozza át.”⁷³

A *Korom és korona* 1973-as kiadása kapcsán Sóni Pál a regény három évtizedes szunnyadásának okát, Szemlér Ferenc előszavából kiindulva, illetve Szemlérnek tercelve az erdélyi prózában korábban megszokott valóság-, illetve faluábrázolástól, írói szemlélettől eltérő voltában találja meg, és szerinte ez volt az oka annak is, hogy a regénynek – állítólag – „visszautasítás és mellőzés volt osztályrésze”.⁷⁴

Mesebeszéd.

Eltekintve attól, hogy Szenczei valószínűleg persona non grata lett Romániában 1944–1945 után, ugyanis – természetesen magyar oldalon – szerepet vállalt a béke-előkészítésben,⁷⁵ ezt a visszautasítást és

72 Szenczei László: Mostohaatyánk, Kós Károly. Szeljegyzetek egy tárgyszerető kritikához. *Független Újság*, 1940. 3. sz. 5–6. p.

73 Jancsó Elemér: Korom és korona. Szenczei László regénye. *Pásztortűz*, 1939. 10–11. sz. 506. p. Lásd még in uő: *Kortársaim. Tanulmányok, cikkek, portrék, bírálatok 1928–1971*. Bukarest, 1976, Kriterion Könyvkiadó, 312–[314.], itt 314. p. A „nyersanyagot” a regényhez Demeter János szolgáltatta, amit Szenczei a regény előzéklapjain meg is köszönt neki.

74 Sóni Pál: Szenczei László. In uő: *Írói arcélek. Tanulmányok, kritikák, arcképvázlatok*. Bukarest 1981, Kriterion Könyvkiadó, 140. p. (A cikk eredetileg 1973-ban jelent meg.)

75 Két fontos munkáját Békés Csaba „A [magyar] Külügyminisztérium és/vagy a Tájékoztatásügyi Minisztérium által, annak kezdeményezésére vagy támogatásával 1945 júliusa és 1946 októbere között kiadott, a békeelőkészítést és a külföld

mellőzést az első megjelenést követő ismert kritikák elég egyértelműen cáfolják. Maga az író Kósnak adott, már utalt válaszában írja, hogy regényéről tucatnyi magyarországi és erdélyi méltatás született, noha a szerzőjét korábban nem is epikusként tartották számon.⁷⁶ Jancsó Elemér a viszonylag konzervatív vagy centrista *Pásztortűz* hasábjain méltatta, Szentimrei Jenő a *Brassói Lapokban* egyenesen magasztalta. De az Országos Magyar Párt lapjában Finta Zoltán szintén nagyra értékelte Szenczei személyiségét, tehetségét, s a regény értékeit is elismerte, csak azt tette szóvá, hogy kizárólag sötét színeket fest, pedig az élet sokszínű – meg a nemzedéki különbségekhez fűzött valamit hozzá. (Ugyanabban a lapszámban, sőt ugyanabban a kulturális mellékletben, amelyben Finta kritikája olvasható, ott van a főntebb már adatolt Szenczei-cikk írója Bergson életművéhez fűződő, előbb lelkesező, felnőtté válása után megváltozó viszonyáról.⁷⁷) A fekete-fehér szemlélet híveinek meglepő lehet, hogy miként minősíti a pártlap az akkor alig harmincéves Szenczei jelentőségét: „[...] ma még a »fiatalok« közé számít. Bevalljuk, egészen érthetetlenül. Tanulmányaiban, bírálatáiban, cikkeiben hatalmas műveltségű, finom ízlésű és nagy tájékozottságú esztétának ismertük meg. Olvasottsága kétségtelenül nemzedéki kortársai fölé emeli. Tudtuk, hogy a folyóiratokban elszórtan megjelent tanulmányain és elbeszélésein kívül kész regények húzódnak meg íróasztala fiókjában, s nagyon valószínű, hogy nemzedéki külön-

felvilágosítását szolgáló könyvek” között említi: Szenczei László: *Az erdélyi magyarság harca 1940–41*. Budapest, 1946. [A címlapon az évszám téves, helyesen: 1940–1944 – F. T. G.], uő: *A magyar–román kérdés. Történeti és politikai tanulmány*. Budapest, 1946, Officina. Békés Csaba: A békét a győztesek kötik. A magyar kormány békepropaganda-tevékenysége 1945–46-ban. http://acta.bibl.u-szeged.hu/40425/1/aetas_1990_001_002_029-056.pdf 55, lásd még róla ugyanott 41. A szájhagyomány szerint ennek volt az ára vagy az ezért kirótt büntetés, hogy „le kellett” fordítania Barbusse Sztálin-könyvét. Ettől függetlenül e periódusban valóban nyíltan „baloldali” volt.

- 76 Életműve legizgalmasabb rétegének magunk is az 1930-as évekbeli esszéírói-kritikusi-publicista természetét gondoljuk.
- 77 Szenczei László: Az affaire. *Keleti Újság*, 1939. október 23. 12. p. Adalékként szemléletváltáshoz részlet a cikkből: „Képzeli csak el, mit jelent egy hasonló szabású, költői lendületű filozófus egy töprengésre hajlamos tizennyolc-tizenkilenc éves fiatalember számára, akit nyomaszt az erdélyi kisváros álmos tessedése, szellemi tunyasága, flekkenbe-borba temetett életkedve! Felszabadulást jelent, szellemi szárnyakat, melyeknek egyetlen lebbenése kiemel a lelki senyvedésből, önbizalmat ad és sejtelmes reményeket gyűjt. Életem legszomorúbb korszakában ő volt az eszmény és a gényusz, mely kiháló reményeimet olykor felmelegítette. Dialektikája megvigasztalt és arra buzdított, hogy az intuíció szárnyain ösztöneim és csetlő-botló értelmem fölé emelkedjem.”

állósága éppen azért hangsúlyozódik ki, mert valamely oknál fogva eddig egyik nagyobb munkájával sem tudott a nyilvánosság ítélőszéke elé kiállani.”⁷⁸

Szinte már ironikus fényben tűnik föl, hogy a regényről, még hozzá szélsőbalos mértékkel, a Szenczeit – cikkéből is érzékelhetően – fontos személyiségnek tartó Bányai László kritikusan írt a *Korunk*ban. Úgyhogy meglehetősen képmutató az az utókori ítélet, amely azt igyekezett elhíttetni, hogy az új nemzedék egyik legígéretesebb íróját a konzervatív írotársadalom kivetette magából, ugyanis balról nézve a regényből éppen a forradalmi következetesség hiányzik: „A megjelenítés, a leírás technikája bámulatosan eleven, zökkenőt nem ismerő az egész könyvön át, de a kibontakozásnál, az értelmi magnál, a mindent áthevítő forrongás idején alábbhagy a lendület, halványul a kép, s torz vonalakban élettelen szatíráját adja a forradalom napjainak. Az időben és térben messzi távlatokba hullámozó körvonalak ellankadnak, mintha a történelmi valóság eme részétől már megriadt volna a szerző, mintha saját kiútnemtalálását, saját szkepszisét rajzolta volna a tömeg iránytalanságában.”⁷⁹ Valójában Szenczei éppen az irányíthatatlan tömeghangulat elszabadulásának veszélyeit latolgatta, és azt írta meg, hogy az egyik drámai helyzet hogyan szüli a másikat. Bányai nem téved, csak a legfontosabb kérdésben, abban, hogy Szenczei öntudathiányból nem tud azonosulni a forradalmi anarchiával: „Szenczei könyvéből hiányzik a forradalmi idők szintézise, de hiányzik a dialektikus együttérzés is az új történelmi időket hozó tömegekkel.”⁸⁰

* * *

Szétnéztünk Szenczeivel a székely pokolban, s a mennyet is ígértük. Az persze viszonylagos. Apáczai-regényét is évtizedekre elfeledték, pedig a maga idejében az is sikeres volt. Mi persze már olvashattuk a nagy pedagógusról és enciklopédistáról Németh László vagy pláne Páskándi Géza drámáját, s mondjuk Gyárfás Endre regényét, de akkoriban – a fordulatosabb életrajzi regények divatja idején – nem

78 – fz – [Finta Zoltán]: Korom és korona. – Szenczei László regénye. Az Erdélyi Enciklopédia kiadása. *Keleti Újság*, 1939. október 23. 18. p.

79 Bányai László: Korom és korona. (Szenczei László regénye. Erdélyi Enciklopédia kiadása.) *Korunk*, 1939. 10. sz. 910. p.

80 Uo.

volt nyilvánvaló, hogy Apáczai történetéből nagyobb drámai vagy epikus művet lehet szerkeszteni. A parodisztikus és a tárgyi-objektív regények után egy ilyen életrajzi regény prózapoétikailag talán visszalépésnek minősíthető, de az üzenet át akart törni a formán. A regény értéke érthető módon nem a cselekmény fordulatosságában rejlik – bár természetesen szerepel benne az az emlékezetes jelenet, amikor II. Rákóczi György azzal fenyegeti meg Apáczait, hogy ledobhatja a toronyból –, hanem az erdélyi és a nyugat-európai élet érzékletes leírásában, a művelődéstörténeti vonatkozások pontos földolgozásában, s persze tudomány és oktatás becsének himnikus hangsúlyozásában. Makkai László, a historikus *A halál és tanítványát* – néhány anakronizmus és például Apáczai ellenfeleinek, így Basirius Izsáknak kicsit sematikus beállítására dacára – a történelmi regény mintadarabjaként méltatta.⁸¹ S hatásosan vannak benne elhelyezve a jövőre vonatkozó figyelmeztetések is.⁸²

Az a kérdés persze jogos lehet, hogy hol itt a mennyország. A regény elején haldokló Apáczai, ha van menny és pokol, és emberi érdemek alapján lehetne ide vagy oda bekerülni, biztosan az előbbiben lenne. Talán szerzője is ott érezhette magát, amíg hőisével foglalkozott. Aki pedig hisz a predesztinációban, nem foglalkozik hiábavalóságokkal.

81 Makkai László: Új regény Apáczairól. (Szeneczei László: *A halál és tanítványa*. Új Idők Irodalmi Intézet Rt. 1943.) *Termés*, 1943. ősz 129–132. p.

82 Hivatkoztam Szeneczei-tanulmányomban is idéztem, amit Medgyesi Pál, Lorántffy Zsuzsanna lelkésze mond Apáczainak II. Rákóczi Györgyről: „Most még kedvében jár a Sátán e szegény fiúnak, kiért a legjobb anya imádkozik. Fegyvereit diadalmasan hordozza meg a két Oláhországban. Mintha császár lenne, úgy teszi le székeikről Moldavia és Valachia fejedelmeit, s ki néki tetszik, azt emeli helyekre. Ám a buzgó és istenfélő anya jól tudja, hogy ez csak az ördög cselvetése, ki mind jobban belelovalná a földi hatalomért és dicsőségért való hiú hajszába. A fejedelem-asszony s mi néhányan az ő szolgálói, kik egyek vagyunk vele az Úr Krisztus szerint fundált egyház hitében, kárhozatot és balsorsot sejtünk az ő fegyvereinek diadalmai megett, mert nem a kardban van a menekvés, hanem a szelídségben és az alázatban.” Szeneczei László: *A halál és tanítványa*. I. m. 287. p.